

це додасть роботи бухгалтерам підприємств. Але сповна оцінити його переваги та недоліки можна буде лише після випробування на практиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16 лип. 1999 р. // *Голос України*. — 1999. — № 164. — 7 вересня. — С. 6—7.

2. Інструкція «Про застосування плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій»: Затверджено наказом Міністерства України №291 від 30 листоп. 1999 р. // *Бух. облік і аудит*. — 2000. — №1. — С. 3—13.

3. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку: Затверджено наказом Міністерства України №87 від 31 берез. 1999 р. // *Бух. облік і аудит*. — 1999. — №1. — С. 14—35.

4. Бухгалтерський облік в Україні: Закони. Національні стандарти. Інструкції // *Все про бух. облік*. — 2000. — 7 лют. — С. 3—112.

С. В. СВІРКО, канд. екон. наук

КЛАСИФІКАЦІЯ РАХУНКІВ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВ

На певному етапі розвитку людства виникла потреба у фіксації фактів діяльності людини в письмовому вигляді. Супутніми умовами цього, без сумніву, стали поява і розвиток письменності та арифметики. Однак факт наявності двох видатних винаходів людства не був першопричиною виникнення бухгалтерського обліку. Основним поштовхом до утворення системи обліку став розвиток господарської діяльності людини.

Перші свідчення про існування обліку історики датують IV—VI тисячоліттям до нашої ери [1, с. 28, 34]. Безумовно, ідеться про систему досить простої реєстрації, основним обліковим прийомом була інвентаризація. Розвиток стародавньої Греції дав світу не тільки великих філософів, зодчих, математиків, поетів, політиків та військових, а й безвісних (на жаль) на сьогоднішній день рахівників, які вперше використали прийом рекапітуляції (систематична звірка записів з першоджерелами), що, у свою чергу, сприяло виникненню ще одного прийому — рахунку [2, с. 7]. З цього моменту в історії обліку починається період виникнення

рахунків обліку та вдосконалення загальної їх системи. А оскільки облікові рахунки первісно являли собою результат класифікації господарських операцій, і зі збільшенням варіантів трансакцій відбувалось збільшення рахунків, то вони теж потребували класифікації.

Історія бухгалтерського обліку зберегла найвідоміші з класифікацій облікових рахунків, що існували. Так, для епохи еллінізму характерний розподіл рахунків на матеріальні, особові та фінансові.

У середні віки започатковується формування принципів бухгалтерського обліку та його організації, однак значних змін щодо класифікації рахунків, як, до речі, і в епоху Ренесансу, не відбулось. XV—XVIII ст. характеризуються паралельним існуванням різноманітних класифікацій: живі та мертві рахунки (Д. Манчині); капітал, номінальні, торгові, рахунки розрахунків (Л. Флорі); власні, майнові, рахунки кореспондентів (Т. Паоло Скалі); власні, комісійні, кошти компанії (Г. Ванінген); рахунки власника, рахунки кореспондентів, операційні рахунки (А. де Грааф); рахунки власників, рахунки третіх осіб, комірника (В. ван Гезель); рахунки власників, майнові рахунки, рахунки кореспонденції (де ла Порт, Баррем).

Подальший розвиток бухгалтерського обліку (XIX — початок XX ст.) призводить до виникнення різноманітних теорій щодо трактування того чи іншого інформаційного показника. З цього моменту бухгалтерський облік є не тільки практичним інструментом господарського механізму — він стає об'єктом теоретичних досліджень, тобто переростає в самостійну науку. Указаний період характеризується збільшенням кількості рахунків та структуризацією класифікації. Так, у Ф. Карпентьє зустрічається класифікація за двома напрямками:

- за видом елементів — рахунки капіталу, цінностей, амортизації, третіх осіб, результатів;

- за історичними періодами — на момент утворення рахунку, за період функціонування, на момент виявлення фінансових результатів.

Ця класифікація не мала подальшого розвитку, оскільки була дещо штучною: виділення історичного періоду в ролі класифікаційної ознаки щодо рахунків не виправдовує себе — на практиці завдання хронологізації виконується за допомогою реєстрів обліку.

Створена, незадовго до цього, класифікація відомого співвітчизника Карпентьє, французького економіста Р.П. Каффі, є ґрун-

товнішою: Каффі досить слушно вважає, що бухгалтерський облік — частина політичної економії, і його сутність можна пізнати через визнання економічної, речової і відповідно суто матеріальної природи рахівництва. З огляду на це класифікація відбувається за видами цінностей:

- ♦ реальні цінності — особисті рахунки (рахунки дебіторів кредиторів) та рахунки матеріальних цінностей (основні й оборотні);

- ♦ раціональні цінності — капітал і результативні рахунки.

Важливою перевагою зазначеної класифікації було й те, що вперше класифікаційні ознаки визначав принцип подвійного запису: дебет однієї групи рахунків і кредит іншої змінювався протилежним чином. Зауважимо, що зазначена класифікація стала, по суті, першоосновою сучасних класифікацій.

Однак таке групування ознак ще не стає характерним для більшості теорій — у працях Ваньє, Е.П. Леонт'є, К. Одермана, М. Шибе знову трапляється проста класифікація рахунків бухгалтерського обліку.

І тільки наступне ХХ століття дало подальший розвиток теорії класифікацій бухгалтерських рахунків. Значну роль у цьому процесі відіграли вітчизняні вчені-економісти.

Виокремлення багатьох варіантів та вибір основних на сьогодні у вітчизняній практиці класифікаційних ознак дає змогу вказати чотири головні напрями класифікації [3, с. 268; 4, с. 133; 5, с. 152]:

- за місцезнаходженням початкового і кінцевого сальдо;
- за рівнем впливу на показники фінансової звітності;
- за самостійністю використання рахунків;
- за економічним змістом;
- за призначенням і структурою.

Водночас ретельне вивчення зазначених теорій при всій різноманітності варіантів класифікацій виявило їх деяку обмеженість, а саме: всі наявні класифікації розроблені для рахунків, що використовуються в обліку промислових підприємств. Таке становище стає зрозумілим, якщо ми звернемося до підручників з курсу «Теорія бухгалтерського обліку», оскільки теоретичні засади обліку традиційно вивчаються як у вітчизняній, так і зарубіжній [6; 7] навчальній практиці саме відносно діяльності суб'єктів господарювання виробничої сфери. Однак таке логічне пояснення, зокрема для української облікової системи, не є виправданим. Паралельне існування чотирьох галузевих планів рахунків, кожен з яких через специфіку діяльності установ чи підприємств відповідних сфер має свої особливості, потребує докладнішого пізнання та вивчення, а отже, класифікації їх рахунків. Оскільки наступним після виробничої сфери

за обсягом, та першим за видатками, що фінансуються з державного бюджету, є соціально-культурний комплекс, об'єктом дослідження пропонується обрати саме бухгалтерські рахунки обліку бюджетних установ.

Бюджетні організації (крім органів державного казначейства) здійснюють бухгалтерський облік відповідно до Плану рахунків бухгалтерського обліку виконання кошторису видатків установ і організацій, затвердженому наказом Міністерства фінансів СРСР №61 від 10.03.87 р., з урахуванням подальших доповнень. План рахунків побудовано за загальними принципами, тобто визначено групи ознак (розділи) і дворівневий їх розподіл (рахунки і субрахунки).

План налічує 15 розділів:

1. Основні засоби.
2. Матеріальні запаси.
3. Малоцінні і швидкозношувані предмети.
4. Витрати на виробництво та інші цілі.
5. Грошові кошти.
6. Внутрішні розрахунки по фінансуванню.
7. Розрахунки.
8. Видатки.
9. Фінансування.
10. Фонди і кошти цільового призначення.
11. Реалізація продукції.
12. Доходи.
13. Короткострокові позички з бюджету.
14. Кошти передані та одержані.
15. Результати виконання бюджету.

Позабалансові рахунки.

Розділ 1 «Основні засоби» містить 2 рахунки, на яких концентрується інформація щодо наявності, руху, а також стану (знос) майна довгострокового використання.

Розділ 2 «Матеріальні запаси» формує дані про наявність і рух цих запасів. Характерною особливістю цього розділу є те, що до вказаної економічної групи включено не тільки матеріальні запаси придбані ззовні, а й власні вироби і продукцію виробничих майстерень і підсобних господарств бюджетних установ. Цей розділ налічує 4 рахунки.

Розділ 3 «Малоцінні та швидкозношувані предмети» поданий одним рахунком, на якому фіксується інформація про рух і наявність зазначеної категорії матеріальних цінностей.

Таким чином, перші три розділи плану рахунків складають блок ресурсів бюджетної установи, що охоплюють як предмети, так і засоби праці.

Розділ 4 «Витрати на виробництво та інші цілі» містить 1 рахунок і відображає як основну діяльність бюджетних установ, а саме наукової сфери, так і допоміжну (підсобні сільські господарства та виробничі майстерні).

Розділ 5 «Грошові кошти» налічує 5 рахунків, на яких узагальнюється багаторівнева інформація. Вона може бути класифікована за такими ознаками:

а) за призначенням коштів — для власних потреб, для передавання іншим розпорядникам кредитів ;

б) за джерелом надходження коштів — отримані у вигляді фінансування; платня за надані послуги чи виконані роботи; спонсорська допомога;

в) за видом грошової одиниці — кошти в гривнях; валютні кошти.

Особливістю цього розділу є його контрольно-аналітичне призначення, яке забезпечується завдяки обліку касових видатків бюджетної установи.

Розділ 6 «Внутрішньовідомчі розрахунки по фінансуванню» має один рахунок, який несе досить специфічне функціональне навантаження — облік розрахунків при фінансуванні з бюджету.

Розділ 7 «Розрахунки» об'єднує 5 рахунків, на яких накопичується і узагальнюється інформація про всі види розрахунків з юридичними і фізичними особами.

Розділ 8 «Видатки» складається з двох рахунків, призначення яких полягає у фіксації інформації щодо фактичних видатків бюджетної установи в процесі її господарювання. Як і розділ 5 має рівноправне з обліковою функцією контрольно-аналітичне призначення. Інформація щодо цього розділу на різних рівнях і етапах управління розглядається в ув'язці з даними розділу 5.

Розділ 9 «Фінансування» містить один рахунок, що використовується головними розпорядниками кредитів.

У розділі 10 «Фонди і кошти цільового призначення» — 3 рахунки. За їх допомогою узагальнюється інформація про вартість майнових цінностей, які перебувають у розпорядженні бюджетних установ, а також про кошти, що формують різноманітні соціальні фонди.

Розділ 11 «Реалізація продукції» складається з одного рахунку. Інформація з нього відображає результати діяльності бюджет-

тної установи, оскільки адресність сальдо за цим рахунком вказує на прибуток або збиток установи.

Розділ 12 «Доходи» налічує 2 рахунки, які в сукупності дають уявлення про фінансовий стан установи в частині позабюджетних коштів.

Розділи 13 «Короткострокові позички з бюджету», 14 «Кошти передані та одержані», 15 «Результати виконання бюджету» містять по одному рахунку. Використання цих розділів обмежене, оскільки вони мають висвітлювати фінансову діяльність виконавчих комітетів Рад народних депутатів різних рівнів.

План рахунків бюджетних установ містить також позабалансові рахунки, облік за якими відбувається за простою системою. Це означає, що вказані рахунки закриваються в односторонньому порядку. Сальдо забалансових рахунків завжди відображається за дебетом.

Розглянуте групування рахунків за розділами плану являє собою їх первинну класифікацію. Воно має досить наочний характер з погляду номенклатури об'єктів обліку. Проте ряд важливих завдань таким угрупованням вирішити неможливо. Адже його (хоча й докладна) характеристика не дає змоги сповна визначити економічну природу рахунку. Вирішенню цього питання має сприяти розгорнута класифікаційна система, яку пропонується будувати за такими ознаками:

- участь в утворенні балансу;
- місцезнаходження початкового і кінцевого сальдо;
- напрям використання в діяльності установи;
- економічний зміст;
- призначення і структура.

За участю в утворенні балансу бухгалтерські рахунки поділяються на *балансові* та *позабалансові*. На *балансових* рахунках відображаються показники, які безпосередньо утворюють баланс чи беруть участь у його формуванні — у нашому випадку це рахунки, що утворюють розділи 1—15 вище охарактеризованого плану рахунків. *Позабалансові* рахунки призначені для відображення трансакцій, що стосуються цінностей, які не належать бюджетній установі чи організації.

За місцезнаходженням початкового і кінцевого сальдо рахунки поділяються на *активні*, *активно-пасивні*, *пасивні*. Оскільки ця ознака є універсальною для будь-якої класифікації, вона не потребує детальної характеристики. Зауважимо лише, що до *активних* відносять рахунки 01 «Основні засоби», 03 «Вироби і продукція», 04 «Обладнання, будівельні матеріали і матеріали

для досліджень», 05 «Молодняк тварин і тварини на відгодівлі», 06 «Матеріали і продукти харчування», 07 «Малоцінні та швидкозношувані предмети», 08 «Витрати на виробництво та інші цілі», 09 «Реєстраційні / поточні рахунки», 10 «Поточні рахунки по республіканському і місцевих бюджетах», 11 «Поточні рахунки по позабюджетних коштах», 12 «Каса», 13 «Інші грошові кошти», субрахунки 153, 154 рахунку 15 «Розрахунки з постачальниками, підрядчиками, замовниками за виконані роботи та надані послуги», 16 «Розрахунки з підзвітними особами», субрахунки 170, 172, 179 рахунку 17 «Розрахунки з різними кредиторами та дебіторами», 20 «Видатки з бюджету», 21 «Інші видатки».

До складу *пасивних* рахунків плану рахунків бюджетних установ входять рахунки: 02 «Знос основних засобів», 18 «Розрахунки з робітниками і службовцями», 19 «Розрахунки з підприємствами зв'язку по виплаті пенсій і допомоги», субрахунки 152, 155, 156 рахунку 15 «Розрахунки з постачальниками, підрядчиками, замовниками за виконані роботи та надані послуги», субрахунки 171, 173, 174, 175, 176 рахунку 17 «Розрахунки з різними кредиторами та дебіторами», 23 «Фінансування», 24 «Фонди і кошти цільового призначення», 25 «Фонд в основних засобах», 26 «Фонд в малоцінних і швидкозношуваних предметах», 40 «Доходи». Субрахунки 150, 178, а також рахунки 14 «Внутрішні розрахунки по фінансуванню», 28 «Реалізація продукції, виробів і виконаних робіт», 41 «Прибуток та збитки» відносяться до *активно-пасивних*.

Наступна ознака, за якою будується класифікаційна система — напрям використання рахунків у діяльності установи — має незвичне формулювання, а тому потребує деталізації і пояснення. Виокремлення зазначеного класифікаційного напрямку пов'язане передусім з різними джерелами фінансування діяльності бюджетних установ, а саме: за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів і позабюджетних джерел (юридичних та фізичних осіб). Ця особливість діяльності бюджетних установ чітко відображається в системі рахунків, а тому має право на існування у вигляді самостійної класифікаційної ознаки. Відповідно до цього рахунки поділяються на *бюджетні, позабюджетні та загальні*.

До *бюджетних* рахунків належать такі, що використовуються виключно для обліку господарських процесів у бюджетній діяльності — це рахунки 14 «Внутрішні розрахунки по фінансуванню», 20 «Видатки з бюджету», 23 «Фінансування» (за винятком субрахунку 236).

Позабюджетні рахунки відповідно відображають позабюджетну діяльність установ. До їх складу входять рахунки 03 «Вироби і продукція», 08 «Витрати на виробництво та інші цілі», 15 «Розрахунки з постачальниками, підрядчиками, замовниками за виконані роботи та надані послуги» (за винятком субрахунку 152), 21 «Інші видатки», 24 «Фонди і кошти цільового призначення», 28 «Реалізація продукції, виробів і виконаних робіт», 40 «Доходи», 41 «Прибутки та збитки».

Загальні рахунки використовуються в процесі господарської діяльності, незалежно від її видів. Ця група є найбільшою за кількістю рахунків, що входять до її складу: 01 «Основні засоби», 02 «Знос основних засобів», 04 «Обладнання, будівельні матеріали і матеріали для наукових досліджень», 05 «Молодняк тварин та тварини на відгодівлі», 06 «Матеріали і продукти харчування», 07 «Малоцінні та швидкозношувані предмети» та інші рахунки, що не ввійшли до двох попередніх груп.

Четвертий напрям класифікації — за економічним змістом — призначений визначити загальну природу об'єктів обліку через систему рахунків. Як відомо, об'єктами будь-якої підсистеми бухгалтерського обліку вважаються господарські засоби, джерела їх утворення та господарські процеси. Отже, відповідно до видів об'єктів обліку виділяємо складові цієї групи чи підгрупи рахунків.

Розглядаючи в розрізі виділеного напрямку класифікації надану попередньо характеристику плану рахунків бюджетних організацій, можна зробити висновок, що розділи 1 — 3,5 характеризують господарські засоби з точки зору їх складу і розміщення. Інформація, що відображається на рахунках розділів 6, 7, 9, 10, 12 стосується джерел утворення зазначених господарських засобів. Розділи 4, 8, 11 містять інформацію щодо господарських процесів. Деталізуючи наведені дані, отримуємо такий розподіл рахунків за економічним змістом:

1. ***Рахунки господарських процесів*** — 01 «Основні засоби», 03 «Вироби і продукція», 04 «Обладнання, будівельні матеріали і матеріали для досліджень», 05 «Молодняк тварин і тварини на відгодівлі», 06 «Матеріали і продукти харчування», 07 «Малоцінні та швидкозношувані предмети», 09 «Реєстраційні / поточні рахунки», 10 «Поточні рахунки по республіканському і місцевих бюджетах», 11 «Поточні рахунки по позабюджетних коштах», 12 «Каса», 13 «Інші грошові кошти».

2. ***Рахунки господарських процесів*** — 08 «Витрати на виробництво і інші цілі», 20 «Видатки по бюджету», 21 «Інші видат-

ки», 28 «Реалізація продукції, виробів і виконаних робіт», 02 «Знос основних засобів».

3.Рахунки джерел утворення господарських засобів — 15 «Розрахунки з постачальниками, підрядчиками, замовниками за виконані роботи та надані послуги», 16 «Розрахунки з підзвітними особами», 17 «Розрахунки з різними кредиторами та дебіторами», 18 «Розрахунки з робітниками і службовцями», 19 «Розрахунки з підприємствами зв'язку по виплаті пенсій і допомоги», 23 «Фінансування», 24 «Фонди і кошти цільового призначення», 25 «Фонд в основних засобах», 26 «Фонд в малоцінних і швидкозношуваних предметах», 40 «Доходи», 14 «Внутрішні розрахунки по фінансуванню», 41 «Прибуток та збитки».

Остання група визначає природу рахунків за внутрішньою структурою і призначенням, указуючи, таким чином, на їх місце в процесі господарювання. У межах цієї класифікації слід виділити три основні групи бухгалтерських рахунків: основні, операційні, регулюючі. Основні рахунки характеризують головні показники господарських процесів поточного характеру. Операційні рахунки, як і основні, є носіями базової інформації, однак на відміну від основних вони мають кінцевий характер. Підгрупа регулюючих рахунків виконує уточнюючу роль відносно основної групи рахунків. Зазначені групи рахунків поділяються, у свою чергу, на підгрупи.

- **Основні:** — рахунки майнових та грошових цінностей (01,03—07,09—13);
— фондові рахунки (24—26);
— рахунки фінансування (23);
— рахунки в розрахунках (14—19).
- **Операційні:** — рахунки видатків (20);
— калькуляційні рахунки (08);
— зіставляючі рахунки (28);
— розподільчі рахунки (21);
— фінансово-результативні (40—41).
- **Регулюючі:** — (02)*.

Запропонована класифікаційна схема висвітлює основні моменти характеру бухгалтерських рахунків обліку бюджетних установ у його різноманітності і є, на думку автора, об'єктивною. Цей чинник — досить важливий, оскільки саме від реальності та логічності побудованої класифікації залежить «не тільки досто-

* З огляду на неодноразове повторення назв рахунків автором, розподіл рахунків за вказаними підгрупами наводиться за шифрами.

вірність відображення в обліку зв'язків між об'єктами, що змінюються в результаті здійсненого господарського факту, але й організація аналітичного обліку» [3, с. 261].

І врешті-решт щодо довготривалості зазначеної класифікаційної моделі. Бухгалтерський облік не є сталим, незмінним ученням; це система, що постійно розвивається. Отже, і положення та принципи теорії класифікацій рахунків видозмінюватимуться в часі та просторі. Подальше розширення складу об'єктів обліку, безумовно, спричинить виокремлення інших класифікаційних ознак як у запропонованій класифікації, так і в існуючих дотепер. З приводу цього виникає питання: чи не призведе таке розширення меж класифікації до її внутрішнього хаосу? Найкращою відповіддю є твердження відомого радянського економіста В.Ф. Палія: — «Чим більше ознак класифікації можна виділити, тим більший ступінь пізнання множини, що і є об'єктом дослідження» [8, с. 151].

ЛІТЕРАТУРА

1. *Соколов Я. В.* Бухгалтерский учёт: от истоков до наших дней. Учеб. пособие для вузов. — М.: Аудит: ЮНИТИ, 1996. — 638 с.
2. *Козлова Е. П., Бабченко Т. Н., Смородинова Н. С.* Бухгалтерский учёт. — М.: Финансы и статистика, 1991. — 240 с.
3. *Кутер М. И.* Бухгалтерский учёт: основы теории: Учеб. пособие. — М.: Экспертное бюро-М, 1997. — 496 с.
4. *Астахов В. П.* Теория бухгалтерского учёта. — М.: Экспертное бюро-М, 1997. — 351 с.
5. *Кузьминский А. Н.* Теория бухгалтерского учёта: Учебник. — К.: Выща шк., 1990. — 311 с.
6. *Хендриксен Э.С., Ван Бреда М. Ф.* Теория бухгалтерского учёта / Под ред. проф. Я. В. Соколова. — М.: Финансы и статистика, 1997. — 576 с.
7. *Метьюс М. Р, Перера М. Х. Б.* Теория бухгалтерского учёта: Учебник: Пер. с англ. / Под ред. Я. В. Соколова, И. А. Смирновой. — М.: Аудит: ЮНИТИ, 1999. — 663 с.
8. *Палий В. Ф., Соколов Я. В.* Теория бухгалтерского учёта: Учебник. — М.: Финансы и статистика, 1988. — 452 с.